

SAMEN SMOG!

VAN EEN PERSOONLIJK VERHAAL NAAR EEN UNIFORM SYSTEEM

Valerie Verstrynge

Verantwoordelijke Ondersteunde Communicatie - Gezin en Handicap vzw

Ongetwijfeld hoorde elke logopedist al van SMOG of kwam er in de praktijk mee in aanraking. Een initiatie SMOG is opgenomen in alle opleidingen Logopedie in Vlaanderen, ook als keuzevak in sommige andere opleidingen zoals de BaNaBa Buitengewoon Onderwijs en Orthopedagogie. Afhankelijk van de onderwijsinstelling, de opleiding en de docent gaat dit om een korte kennismaking of een meer uitgebreid aanbod.

Het acroniem SMOG staat voor Spreken Met Ondersteuning van Gebaren. Het is een unaided communicatievorm waarbij gelijktijdig gebruik gemaakt wordt van spraak en gebaren.

Waarvoor staat SMOG ?

Deze vorm van ondersteunde communicatie wordt gebruikt bij mensen die beperkingen ondervinden in het zich uiten door middel van spraak. Door spreken te combineren met een beperkt aantal gestandaardiseerde gebaren kunnen deze personen hun meningen, behoeften, wensen en verlangens duidelijk kenbaar maken en op die manier een beter contact met hun omgeving realiseren waardoor het sociaal verkeer toegankelijker wordt. Frustraties verminderen, de algemene ontwikkeling en het sociaal functioneren worden gestimuleerd. SMOG faciliteert dus niet alleen de communicatie, maar biedt eveneens kansen om de ontwikkeling te bevorderen.

Ontstaan en ontwikkelingen

De opstart van de opleiding gebarentolk in Vlaanderen, in de vroege jaren 80 van de vorige eeuw, ging gepaard met een langzame erkenning van gebaren als een volwaardige communicatievorm. Deze bewustwording heeft de ontwikkelaars van SMOG ertoe aangezet om in die periode een communicatiesysteem en -techniek te ontwikkelen, gebaseerd op het gebruik van een beperkte gebarenschat in combinatie met een eenvoudig aanbod van gesproken taal.

Martine Nys, Louis Smet en Filip Loncke sloegen de handen in elkaar en ontwikkelden een *key word signing* systeem gebaseerd op de Vlaamse gebarentaal van de doorgemeenschap.

Het begon destijds allemaal met een jongeman in het buitengewoon secundair onderwijs. De tiener had een vrijwel onverstaanbare spraak. Waar de klassieke logopedische therapie tekort schoot, kon het gebruik van gebaren in combinatie met het spreken wel iets in beweging brengen. Logopediste Martine Nys en directeur Louis Smet gingen samen op zoek naar ideeën om de tiener verder te helpen en zijn communicatieve functies te bevorderen.

Er was nood aan een systeem bestaande uit een beperkte woordenschat, combineerbaar met eenvoudige gesproken taal en gemakkelijk uitvoerbaar voor personen met (psycho)motorische beperkingen. Dit werden de basisprincipes van SMOG. Uit de "Nieuwe Streeflijst Woordenschat voor 6-jarigen, gebaseerd op onderzoek in Nederland en België" (Kohnstamm, Schaerlaekens, De Vries, Akkerhuis en Frooninckx, 1981) werden woorden geselecteerd, aangevuld met een aantal woorden die noodzakelijk bleken in de alledaagse communicatie van en met adolescenten en volwassenen. De gebaren werden ontleed aan de Vlaamse Gebarentaal en indien nodig aangepast zodat ze motorisch gemakkelijk te vormen waren. Tot slot was er nood aan een gestandaardiseerd systeem. Daarvoor werd pedagoog en neurolinguïst Filip Loncke bij het project betrokken. Met als gevolg dat in 1986 Vlaanderen over een eigen *key word signing* systeem beschikte, dat 35 jaar later nog steeds gebruikt wordt en diep geworteld zit in het Vlaamse landschap. Waarvoor dank aan de ontwikkelaars.

Doelgroepen

Na het bewezen succes bij de hierboven vermelde tiener met een verstandelijke beperking en ernstige spraakproblematiek werd SMOG in het buitengewoon secundair onderwijs al snel ook bij andere leerlingen geïntroduceerd. Naarmate de tieners opgroeiden, breidde de nood aan een gebarensysteem zich uit naar de voorzieningen waar zij terecht kwamen. Ook in het buitengewoon kleuter- en lager onderwijs begon SMOG zijn weg te vinden. Het gebruik van gebaren, in combinatie met gesproken taal, werd al gauw gezien als een krachtigere vorm van communicatie dan spraak alleen bij personen met een verstandelijke of meervoudige beperking.

Gaandeweg werd SMOG ook door andere personen met communicatieve beperkingen gebruikt: mensen met een taalstoornis, ASS, auditieve beperkingen, ALS, MS, Par-

kinson, dementie, afasie, woordvindingsproblemen, ... Momenteel wordt aan de KU Leuven onderzoek gedaan naar de meerwaarde van het gebruik van SMOG bij anderstalige nieuwkomers.

We kunnen hieruit besluiten dat SMOG werkt voor een zeer ruime groep mensen met communicatieproblemen, van jong tot oud. Uit een onderzoek van 2014 (Meuris, Maes en Zink) kwam naar voor dat SMOG gebruikt werd in 51% van de voorzieningen voor meerderjarigen met een verstandelijke beperking. In scholen buitengewoon onderwijs type 2 zou dit om ongeveer 80% gaan. Dit aantal is de voorbije jaren verder toegenomen aangezien voorzieningen en scholen nood hadden aan een communicatievorm die perspectief bood aan hun cliënten of leerlingen met communicatiebeperkingen, door de nood aan continuering, het opleidingsprogramma, de mond-op-mond reclame, het ondervinden van de positieve effecten, ... Daar komt nog eens bij dat ook alsmaar meer mensen uit de omgeving van SMOG-gebruikers (ouders, familieleden, vrienden, ...) het belang van SMOG inzien en SMOG hanteren in hun communicatie met hen. Om het aantal 'SMOG-gebruikers' - met en zonder communicatieproblemen - exact in kaart te brengen is verder onderzoek aangewezen.

Waarom werkt SMOG ?

SMOG is dus geen magische formule maar wel een logische toepassing van taalpsychologische principes. In de ruim drie decennia dat dit systeem in gebruik is, binnen tientallen groeps- en individuele begeleidingsprogramma's in Vlaanderen, is het systeem uitermate effectief gebleken. Onder begeleiders van SMOG-gebruikers wordt een grotere efficiëntie en doeltreffendheid in de communicatie en een significante verbetering van de levenskwaliteit en de ontwikkelingskansen gerapporteerd.

Het gebruik van SMOG heeft gunstige effecten op de cognitieve ontwikkeling en het talig functioneren. SMOG steunt niet enkel op de toevoeging van gebaren, maar ook op de aanpassing van de communicatiestijl. Kenmerkend zijn de vertraging van het spreek- en het communicatieritme en het benadrukken van inhoudswoorden en gebaren. Het gebruik van gezichtsexpressie en lichaamstaal en de aandacht voor de plaats, de richting en de beweging bij het uitvoeren van de gebaren, geven de gebaren nog meer inhoud en betekenis.

SMOG heeft een basislexicon van 500 gebaren waarmee we in staat zijn om een 1500-tal woorden met een gebaar te ondersteunen, wat een eenvoudige, dagelijkse communicatie toelaat. De gebaren zijn geselecteerd op basis van

hoge bruikbaarheid en van hoge motorische uitvoerbaarheid. SMOG wordt uniform gebruikt in gezinnen, scholen, instellingen, homes, dagcentra en revalidatiecentra in Vlaanderen.

Er zijn verschillende onderzoeken die de positieve effecten van SMOG verklaren. Een van die verklaringen is dat een grote groep mensen sneller en doeltreffender informatie verwerkt langs visuele dan langs auditieve weg. Voor deze groep is een gebaar dus gemakkelijker toegankelijk dan een woord. Een andere verklaring is dat woord en gebaar samen een uitstekende vorm van multimodale informatieverwerking is. Het signaal wordt hierdoor als het ware versterkt binnengebracht. Naast de *visuele, motorische en multimodale factor* zijn er nog een aantal andere verklaringen voor de positieve werking van SMOG. Gebaren brengen een beeldwaarde in de communicatie. Dit houdt de *iconische factor* in en maakt het eenvoudiger om zich iets voor te stellen bij wat verteld wordt. De *gestuele factor* doelt op het feit dat gebaren plaatsvervangend zijn voor natuurlijke gestes in onze communicatie. De gebaren hebben dezelfde functie en maken daarenboven de ondersteuning nog duidelijker en explicieter. De *redundantiefactor* wijst erop dat informatie het sterkst is als die op verschillende manieren weergegeven wordt, bijvoorbeeld door herhaling of door parafrasering. De essentiële informatie is zowel in spraak als in het gebaar aanwezig. Tot slot kan de werking van SMOG verklaard worden door de *continuïteitsfactor*. Het gebruik van SMOG-gebaren helpt bij de overgang van de pre-linguïstische naar de linguïstische communicatie. Dit verklaart tevens de opkomst en het succes van het gebruik van gebaren bij baby's en peuters met een leeftijdsadequate taalontwikkeling. Niet elke factor heeft een even sterke impact op elk individu. Afhankelijk van de leerstijl van een persoon zullen bepaalde factoren sterker doorwegen. Vermoedelijk is het is de combinatie van verschillende verklaringen die tot een positief resultaat leidt.

Voordelen van SMOG

Het gebruik van SMOG heeft zeker een aantal voordelen. Het is een *unaided* communicatiesysteem. De gebruiker heeft enkel het eigen lichaam nodig om te communiceren. Hier komen geen extra hulpmiddelen aan te pas waardoor het mogelijk blijft om face-to-face in interactie te gaan. SMOG is eveneens een economisch systeem. Behalve een eenmalige investering in de professionele SMOG-cursus, is het verder kosteloos. Via jaarlijkse terugkomdagen, georganiseerd door Gezin en Handicap, en teamtrainingen binnen de eigen voorziening is het mogelijk om het systeem te onderhouden. Het systeem is consistent. Het laat enerzijds toe om te individualiseren en een gebarenlexicon samen

te stellen dat past bij de taalontwikkeling van de gebruiker. Anderzijds gaat het hier om een gestandaardiseerd en geconventionaliseerd systeem. Het wordt overal op dezelfde wijze toegepast. SMOG is bovendien taalpsychologisch goed onderbouwd, wat blijkt uit de positieve resultaten van klinische onderzoeken. Tot slot is het absoluut mogelijk en in vele gevallen aangeraden om SMOG te gebruiken in combinatie met andere vormen van ondersteunde communicatie. Baat het niet, dan schaadt het niet.

Uit klinische rapporten kunnen we dus opmaken dat het gebruik van SMOG overwegend positieve resultaten heeft. Ouders en begeleiders duiden dat de communicatie vlotter verloopt en dat over een uitgebreider scala van onderwerpen kan gesproken worden. Ook wordt gerapporteerd over de gunstige effecten op cognitief, emotioneel en sociaal vlak (Rombouts e.a., 2018).

Rol van de logopedist

Bovengenoemde positieve effecten zouden nooit mogelijk geweest zijn zonder de expertise en inspanningen van de mensen uit het werkveld. In het proces van aanbrengen, inoefenen en implementeren van SMOG in de spontane spraak staat de logopedist of SMOG-therapeut centraal. SMOG-therapeuten zijn experts (logopedisten, leerkrachten, orthopedagogen, opvoeders, begeleiders, ...) op het gebied van SMOG. Zij volgden de professionele SMOG-cursus en zijn in het bezit van een SMOG-attest. Ze spelen een cruciale rol in de opstart en uitvoering van SMOG binnen therapiemomenten maar ook binnen de school-, werk-, vrije tijd- en leefomgeving van de SMOG-gebruiker. Dit doen zij door het juiste gebruik en de correcte uitvoering van de gebaren in het belang van de *behandelingsintegriteit*. Ook de *toepassingsintegriteit* (het toepassen van het systeem op oordeelkundige wijze en zoals het bedoeld is) wordt als prioriteit gezien. Op deze manier kan het systeem – zoals elke vorm van praktijk – zich lenen tot *evidence-based practice*. Naast kennis van de gebaren, hebben ze tevens inzicht in de visie, het theoretisch kader, de aangepaste spreekstijl en de verschillende toepassingsvormen (onderwijs, individuele behandeling, cognitieve therapie, ...). Het is dankzij de professionele vaardigheden van deze spilfiguren dat SMOG zijn positieve effecten en uniform karakter kan behouden.

De laatste decennia vond een verschuiving plaats binnen de visie op gezondheids- en welzijnzorg. Er wordt niet meer enkel gekeken naar de gezondheidstoestand op zich, dan wel naar de nauwe samenhang van interne en externe factoren. Men stapt af van het medisch model dat enkel stoornisgericht handelt, maar kijkt in plaats

daarvan de cliënt holistisch. Vanuit het biopsychosociaal model (*ICF-schema, International Classification of Functioning, Disability and Health*) kunnen we stellen dat de gezondheidstoestand afhankelijk is van een combinatie van biologische, psychologische en omgevingsfactoren. Het is niet enkel de aandoening op zich die in rekening wordt gebracht maar even belangrijk is het functioneren van personen in interactie met hun omgeving. Vandaar is het tevens de rol van de logopediste en SMOG-therapeut om de natuurlijke omgeving (ouders, brussen, familie, mantelzorgers, vrienden, vrijwilligers, ...) van de SMOG-gebruiker te betrekken. Participatie van de omgeving is cruciaal voor de stimulatie van de taalontwikkeling en werderkerigheid binnen de communicatie. Het plezier van communiceren staat hierbij centraal.

Omwille van toenemende workload en administratieve druk is het niet altijd evident om ouders, collega's en vrijwilligers mee te nemen in de evolutie van de taalontwikkeling en het volledige SMOG-gebeuren. In een snel evoluerende maatschappij moet alles vlugger en efficiënter zonder te raken aan de kwaliteit. Daarom is het een gedeelde verantwoordelijkheid van SMOG-therapeuten, Gezin en Handicap, vroegbeleidingsdiensten, scholen, ... om het natuurlijk netwerk aan te spreken en te begeleiden in dit proces. De logopedist vervult hierbij een centrale rol met de ouder als co-therapeut om op die manier de communicatie optimaal te bevorderen.

Aanbod en opleidingen

Gezin en Handicap vzw is hét aanspreekpunt en secretariaat voor SMOG in Vlaanderen. Deze organisatie wil ouders en begeleiders van een kind met een beperking in hun kracht zetten door hen te erkennen, informeren, ondersteunen, inspireren en adviseren en streeft naar een inclusieve samenleving.

Gezin en Handicap vzw werd door de ontwikkelaars van SMOG aangesteld om deze communicatievorm verder uit te dragen in Vlaanderen. Daarvoor biedt zij drie soorten vormingen aan.

De SMOG-cursus voor professionelen is een zesdaagse, intensieve opleiding voor mensen die in het werkveld staan. Je leert er de 500 basisgebaren SMOG, krijgt uitgebreid de theoretische achtergrond en visie mee en leert hoe je dit implementeert op de werkvloer en hoe je SMOG-gebaren aanleert aan gebruikers. Na het volgen van deze cursus en het slagen voor de eindevaluatie, ben je een erkend SMOG-therapeut. De cursus wordt tweemaal per jaar georganiseerd.

Voor ouders, familieleden en vrijwillige begeleiders worden initiaties SMOG georganiseerd. Dit is een kennismaking met SMOG voor het natuurlijk netwerk van personen met een communicatieve beperking. Je leert een honderdtal gebaren en krijgt tips over hoe je je spreekstijl aanpast. Het volgen van een initiatie stelt je in staat om in interactie te gaan met (toekomstige) SMOG-gebruikers, niet om gebaren aan te leren. De SMOG-initiatie wordt jaarlijks in elke Vlaamse provincie aangeboden. Er is ook een digitaal aanbod.

Organisaties kunnen een *vorming op maat* aanvragen. Dit is een initiatie SMOG waar beroep kan op gedaan worden door voorzieningen, scholen, sportfederaties, jeugdwerkingsinstellingen, steden en gemeenten, ... Hier wordt de inhoud en een gebarenschat samengesteld op basis van de noden en wensen van de desbetreffende organisatie.

Uitdagingen voor de toekomst

Communiceren is een basisrecht, ook voor mensen bij wie dit niet of onvoldoende lukt met gesproken taal. In een inclusieve wereld waarin iedere persoon, volgens eigen mogelijkheden, zijn of haar rol ten volle kan opnemen, is communicatie een absolute voorwaarde voor inclusie. Met andere woorden ook alternatieve vormen van communicatie zijn een basisrecht.

Een van de uitdagingen op ons pad is de digitalisering. Is het mogelijk om gebaren digitaal aan te leren? Het geven van digitale initiaties voor ouders en vormingen op maat staat nog in zijn kinderschoenen. Door aanhoudende coronamaatregelen is het onmogelijk gebleken om deze vorm van educatie te negeren. De nood aan SMOG-gebaren is voor sommige mensen hoog. Denk maar aan ouders die niet of onvoldoende tot talige wederkerigheid komen met hun kind en voor wie SMOG een (deel)oplossing kan zijn of de communicatie op gang zou kunnen brengen. Uit een tevredenheidsonderzoek bleek dat de deelnemers overwegend positief waren over de digitale initiaties. De vraag is wel of op deze wijze aan kwaliteit wordt ingeboet, of de gebaren even goed worden opgenomen en inge oefend als bij fysieke bijeenkomsten.

Ook het afstemmen van vraag en aanbod blijft een uitdaging. Door de uitbreiding van de doelgroepen en het toenemend gebruik van SMOG, is de vraag groter dan het aanbod. Ook binnen scholen en voorzieningen zijn niet steeds de middelen en/of manschappen voor handen om een draagkrachtige SMOG-werking uit te bouwen. Binnen de opleidingen Logopedie, de BaNaBa Buitengewoon Onderwijs, ... worden initiaties gegeven. Maar een initiatie

is dikwijls onvoldoende voor studenten om, eens ze op de werkvloer komen, SMOG ook effectief als therapeutisch middel in te zetten.

De uitdaging voor de toekomst zal dus zijn om de vooruitgang en digitalisering te benutten zonder aan het authentieke karakter en de standaardisering van de gebarenschat te raken. Vermenging met andere gebarensystemen (zoals gebarensysteem afkomstig uit Nederland, die gebaseerd zijn op de Nederlandse Gebarentaal en niet op de Vlaamse Gebarentaal) dient vermeden te worden zodat de gebaren voor iedereen in Vlaanderen herkenbaar blijven en we allemaal eenzelfde taal hanteren om op die manier inclusie te garanderen.

Vanaf het ontstaan, 35 jaar geleden, tot de dag van vandaag heeft SMOG een mooie weg afgelegd. In deze snel evoluerende maatschappij waar niets stilstaat, liggen ongetwijfeld nog veel opportuniteiten. De SMOG-gemeenschap, SMOG-therapeuten, SMOG-gebruikers en hun families en Gezin en Handicap gaan samen deze uitdaging aan. Gezin en Handicap staat open voor feedback en nieuwe ideeën. We nodigen de mensen die dagelijks met SMOG bezig zijn, en tevens ook de geïnteresseerde lezer, van harte uit om met ons mee te denken en nieuwe kansen aan te grijpen. Samen willen we het bekoorlijke verhaal van SMOG verder uitbouwen en optimaliseren om op die manier SMOG tot een nog hoger niveau te tillen. Samen werken we aan een wereld waar inclusie niet de uitzondering maar de maatstaf is.

Referenties

Loncke, F., Nijs, M., & Smet, L. (1998). Spreken Met Ondersteuning van Gebaren: Het handboek. Leuven, Belgium: Garant.

Nijs, M., & Smet, L., Loncke F. (2003). Spreken Met Ondersteuning van Gebaren: Een Helpende Hand voor Personen met Ernstige Communicatieve Beperkingen. In M. Buyens, *Gebarentaaltolken: Een Brug tussen Doven en Horenden: 20 Jaar Tolkenschool in Gent*. Leuven, Belgium: Garant.

Meuris K., Maes B., Zink I. (2014, December). Key Word Signing Usage in Residential and Day Care Programs for Adults With Intellectual Disability. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, 11 (4), 255-267. Leuven, Belgium: KU Leuven.

Rombouts E., Maes B., Zink I. (2018). Wanneer en Hoe Vaak Gebruiken Begeleiders en Leerkrachten SMOG-Gebaren?. Leuven, Belgium: KU Leuven.

Correspondentieadres

smog@kvg.be